

Om "Idioter" og "Tullinger" i statistikken

I hundre år samlet myndighetene informasjon om "de sinnssyke" gjennom folketellingene. Det var ikke bare enkelt, verken for dem som fylte inn skjemaene eller dem som bearbeidet statistikken.

Ragnhild Rein Bore

Inntil Det sentrale personregister ble opprettet på 1960-tallet var folketellingene den viktigste kilden til kunnskap om befolkningens størrelse og sammensetning. På 1800-tallet var tellingene den eneste måten man kunne få gjennomført en landsomfattende undersøkelse, og stadig nye opplysninger om befolkningens liv og levnet ble innhentet.

I perioden 1825-1930 samlet myndighetene inn opplysninger om blinde, døve og sinnssyke personer gjennom folketellingen. Ingen av disse gruppene kan sies å ha vært svært tallrike på 1800-tallet. I perioden 1835-1875 utgjorde blinde ("personer uten gangsyn") mellom 1,3 og 2,1 promille av befolkningen, de døvstumme aldri mer enn 0,8-0,9 promille og de sinnssyke rundt 3-3,5 promille. Hvorfor innhentet myndighetene informasjon om akkurat disse personene?

"Samfundets Sygdomme og Skrøbeligheder"

Anders Nicolai Kiær, direktør i Det statistiske Centralbureau i perioden 1877-1913, tok opp dette spørsmålet i en kommentarpublikasjon i forbindelse med folketellingen i 1876 (*Bidrag til en norsk Befolkningsstatistik*). Å få en fullstendig statistikk over alle "Samfundets Sygdomme og Skrøbeligheder" ville by på mange vanskeligheter skrev Kiær, myndighetene konsentrerte seg derfor om "Særlig fremtrædende Mangler". Mangel på gangsyn, døvstumhet og sinnssykdom var spesielt viktige fordi det var forhold i samfunnet som hadde forårsaket eller fremmet deres forekomst, mente Kiær. Ved å telle blinde, døvstumme og sinnssyke og fordele dem over tid, og etter distrikt, kjønn og alder, skulle statistikken bidra til å forklare hvordan disse lytene oppsto.

"Melancholichi" og "Idiotæ"

De sinnssyke var en særdeles mangfoldig gruppe i folketellingene på 1800-tallet. I 1825- og 1835-tellingene var definisjonene medisinske, og telleren måtte spørre hvorvidt den sinnssyke var "Maniaci" (forbundet med heftighet, vrede og periodisk raseri), "Melancholichi" (forbundet med fikse ideer og delvis sinnsforvirring på enkelte områder), "Dementes" (forbundet med svekkelse

Den første folketellingen som omfattet hele befolkningen, ble gjennomført i 1769. Den neste var i 1801, deretter fulgte det en hvert tiår i perioden 1815-1876. For å komme i takt med andre folketellinger i utlandet, fulgte den neste i 1891 og deretter fulgte det en i tiåret frem til den siste folke- og bolig tellingen i 2001. Tellingene i 1801 var den første nominative folketellingen i Norge, det vil si at de innhentede opplysningene ble registrert på hvert enkelt individ og ikke bare på listeform. Frem til 1865 var tellingene igjen numeriske, men fra og med 1865 har alle tellingene vært nominative.

Ragnhild Rein Bore er rådgiver i Statistisk sentralbyrå, Formidlingsavdelingen (ragnhild.bore@ssb.no).

av intellektuelle evner) og "Idiotæ" (forbundet med en medfødt mangel på utvikling av de intellektuelle evner).

I 1845 og 1855 tok man i bruk mer folkelige uttrykk og telleren spurte hvorvidt den sinnssyke tilhørte gruppen "Rasende (Gale) eller sådanne" eller gruppen "Fjanter eller sådanne" – og hvorvidt fjantetheten var medfødt eller oppstått senere. I tellingene i 1865, 1876 og 1891 var fokus på hvorvidt sinnssykdommen var medfødt eller inntrådt i tidlige barneår, eller hvorvidt den var kommet senere i livet, for å skille mellom sinnssyke og psykisk utviklingshemmede.

Sinkenes gjesteinntreden i 1876

I perioden 1845-1865 lå antallet sinnssyke ("idioter" og andre) på litt over 3 per 1 000 innbyggere. I 1876 var det en veldig økning til over 4,5 per 1 000 innbyggere. Dette skyldtes ikke at sinnssykdom var på en voldsom fremmarsj i Norge på denne tiden, men at folketellingskjemaet dette året fikk "en i enkelt Retning Uheldig Affattelse", ifølge direktør Kiær. I rubrikken for sinnssykdom ble "Vannvittige, Tungsindige, Idioter, Tullinger, Sinker o.desl." inkludert. "Antal "Aandssløve" ("Sinker") ere blevne sammenblandede med Idioterne, saa at Tællingens Resultater ikke egne sig til sammenligning hverken med tidligere norske Tællinger eller med andre Landes Tællinger" skrev Kiær

"Ægteskaber mellem Nærbeslættede"

At spesialinteresser fikk innflytelse på hvordan folketellingskjemaene ble utformet og hva folk ble spurt om, slik lærerne ved abnormskolene fikk i 1876, var vanlig. I folketellingen i 1891 ble gifte kvinner for første gang spurt om hvorvidt "De og Deres Mand [er] indbyrdes beslægtet, som Næstsøskendebørn (Tremenninger) eller nærmere?" (NOS III, 284, s. 138) På dette grunnlag ble det utarbeidet statistikk over "Ægteskaber mellem Nærbeslættede".

Foranledningen til at spørsmålet om slektskap ble inkludert i folketellingskjemaet, på tross av innsigelser fra Det statistiske Centralbureau, var ifølge "Bidrag til en norsk befolkningsstatistikk" en forespørsel fra en Professor Uchermann til Stortinget. Einar Lie skriver i boken "Faktisk talt - Statistikkens historie i Norge" (2001) at siktemålet var å etablere et bedre grunnlag for å se om det var en overhyppighet av sinnssykdom, døvstumhet og idioti blant barn i slike ekteskap. Det Statistiske Centralbureau var ikke skeptisk til hensikten med spørsmålet, nemlig å koble statistikken og årsaksforklaringen av sinnssykdom tettere sammen, men mente spørsmålet ikke ga tilstrekkelige opplysninger om årsaksforholdet samt at spørsmålet kunnet oppfattes som personlig og nærgående med upålitelige besvarelser som konsekvens. Spørsmålet ble sløyfet under tellingen i 1900 under henvisning til at disse opplysningene nå ble ført i kirkebøkene og kunne hentes derfra (Lie og Roll-Hansen 2001, s. 132-133).

Kart over «idiotenes» utbredelse.

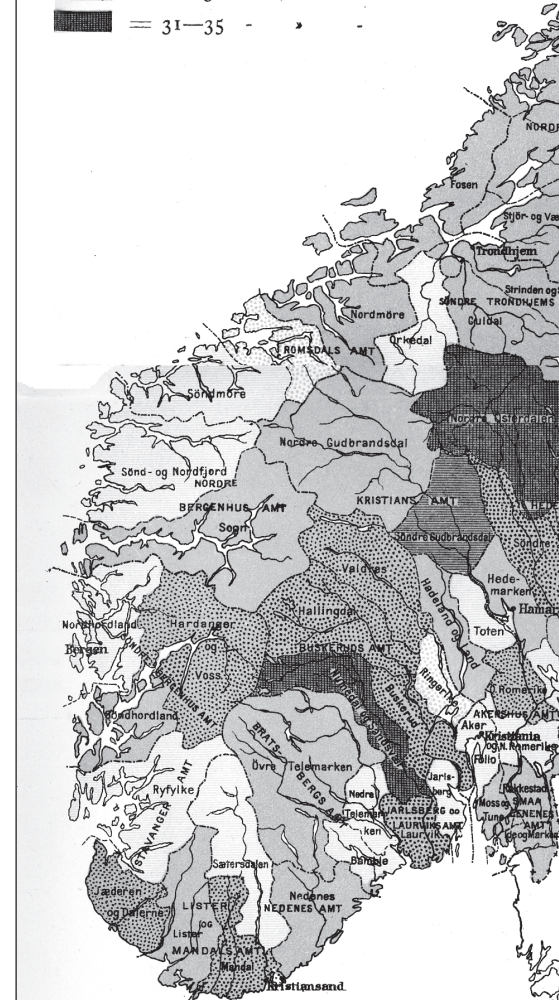
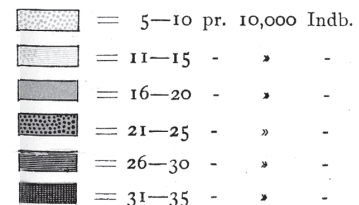
Faksimile fra «De døvstumme i Norge. Bidrag til kjenskabet til døvstumhedens udbredelse, aarsager og sygdomsbillede tilligemed bemærkninger om dens forebyggelse og behandling af V. Uchermann, universitetsdocent. 2den del (Bilag)». Kristiania 1892.

Hjemmehørende Idioter i Norge 1855, fogderivis.

(Les idiots domiciliés en Norvége 1855.

Par cantons).

Kilder

Lie, Einar og Hege Roll-Hansen (2001): Faktisk talt - Statistikkens historie i Norge, Oslo.

NOS Ny Række. C.No.1. Bidrag til en norsk Befolkningsstatistik. Inledning til Tabeller indeholdende Resultaterne af Folketællingen i Norge i Januar 1876. Det statistiske Centralbureau, 1882.

NOS III 284. Oversigt over de vigtigste Resultater af de statistiske Tabeller vedkommende Folketællingen i Kongeriget Norge 1 Januar 1891. Det statistiske Centralbureau, 1898.

NOS V 4. Folketællingen i Kongeriget Norge 3 December 1900. Hovedoversigt. Det statistiske Centralbureau, 1906.

NOS VI 77. Folketællingen i Norge 1 december 1910. Hovedoversigt. Det statistiske Centralbyrå, 1916.

NOS VII 96. Folketællingen i Norge 1 desember 1920. Femte hefte. Blinde,døve, åndssvake, sinnssyke og vanføre. Det statistiske Centralbyrå, 1923.

NOS IX 17. Folketællingen i Norge 1 desember 1930. Fjerde hefte. Samer og Kvener. Andre lands statsborgere. blinde, døvstumme, åndssvake og sinnssyke. Det statistiske Centralbyrå, 1933.

(Bidrag til en norsk Befolkningsstatistik, s. 193). Sinnssyketellingen kunne derfor ikke brukes til sammenligninger. Årsaken til sinkenes inntog i de sinnssykes rekker dette året, skyldtes et ønske fra lærere ved "abnorme Skoler". De ønsket en oversikt over "aandssløve Børn, der kunde være modtagelige for nogen Undervisning", men som ikke kunne gå på vanlige skoler.

I 1891 var de åndssløve tilbake utenfor de sinnssykes rekker. I tellernes instruks kom det klart frem at de sinnssyke skulle deles inn i to grupper: De som alltid hadde vært "uden Forstandsevner (Idioter)", og de som hadde hatt "sin Forstands Brug", men som senere var blitt sinnssyke. Åndssløve, sinker o.l. "medregnes ikke" (NOS III, 284, s. 153).

Vanskelig å telle

Å fastslå de sinnssykes antall var vanskelig og statistikken var derfor ikke fullt ut sammenlignbar fra telling til telling. Som Byrået skrev etter tellingen i 1930: "Det ligger i sakens natur at en statistikk over utbredelsen av de forskjellige lyter vil være beheftet med større eller mindre feil" (NOS IX, 17, s. 20). Det var ikke lett å få skarpe definisjoner som også var i overensstemmelse med de allmenne oppfatningene på området, "Grensene mot tungnemme og "sinker" er usikre, og ofte vil en lægmann forveksle de åndssvake og dem som er åndssløve på grunn av alderdom" (NOS VII, 96, s.10). Psykiateren Ludvig Dahl hadde etter 1855-tellingen funnet eksempler på at skolelærere som oppførte barn med små og mangelfulle evner som fjanter, "der egentlig blot kunne betegnes som dumme" (ref. fra Lie og Roll-Hansen 2001, s.127).

I forbindelse med de tidlige folketellingene oppga prestene at deres "Almue have ugjerne opgivet deres Sindssvage, af Frygt for, at disse skulde indsættes i "Dollhuse"" (ref. fra NOS VII, 96, s. 11). I dollhusene satt de sinnssyke innesperret i små, kalde kjellere uten behandling eller legetilsyn. Senere ble det derimot i kommunens (og familiens) interesse at sinnssykdom ble konstatert, etter at lover i 1891 og 1925 førte til at sinnssyke og åndssvake ble forpleiet for offentlig regning.

Og uansett var det nok en del som kviet seg for å fylle ut rubrikkene som angikk "lytene". "Der vil alltid være mange som synes det er mindre pent å karakterisere seg selv eller sine nærmeste som sinnssyk" (NOS VII, 96, s.12) og man måtte ta i betraktning "den lett forklarlige uvilje mange har mot å gi disse opplysninger" (NOS IX, 17, s. 20).

Rike historiske kilder

Folketellingspublikasjonene inneholder tabeller om en lang rekke forhold, inkludert folketall i ulike administrative inndelinger og alle landets herreder og byer, fordelt på kjønn, alder, livsstilling, fødested, trosbekjennelse og så videre. Tallene røper mye om utviklingen på viktige samfunnsområder på 1800- og 1900-tallet. Men ofte kan det være like interessant å se på hva man valgte å telle, og hvordan man valgte å definere de kategoriene man delte befolkningen opp i.

Eldre statistikkpublikasjoner tilgjengelig på Internett

I prosjektet "Bedre tilgjengelighet for eldre norsk statistikk" blir eldre statistikkpublikasjoner skannet og gjort tilgjengelig i PDF-format på <http://www.ssb.no/histstat/>. Vi har også utført tekstgjenkjenning på filene, slik at hele innholdet er søkbart.

Blant publikasjonene som hittil er lagt ut er:

Hver tiende årgang av Statistisk årbok, alle utgaver av Historisk statistikk/Statistiske oversikter, fortegnelser over Norges offisielle statistikk og andre publikasjoner utgikk av Statistisk sentralbyrå i periodene 1828-1976 og 1977-1996, Sosial-statistikkens historie i Norge gjennom 100 år (1850-1950), Utvandrings-statistikk (1832-1914), og folketellingene fra 1876 og 1891. Framover vil blant annet flere folketellinger, utgaver av Sunnhetstilstanden og Medicinalforholdene, og Amtmennenes femårsberetninger også legges ut på Internett.

Mer informasjon: Bjarte Mellestrand, bme@ssb.no, tlf. 21 09 47 78.

December 1875. (3die Side.)					
11.	12.	13.	14.	15.	16.
Fødested. (Byens, Sognets og Præstegjeldets Navn eller, hvis Nogen er født i Udlandet, Stedets og Landets Navn.)	Hvilken Stats Undersaat? (forsaavidt Nogen ikke er norsk Undersaat.)	Troesbekjendelse. (Forsaavidt Nogen ikke bekjender sig til den norske Statskirke, anføres her, til hvilken særskilt Troesbekjendelse Enhver henhører.)	Om Sindssvag? (herunder Vanvittige, Tungsindige, Idioter, Tullinger, Sinker o. desl.). Døvstum? eller Blind? (Som Blind anføres den, der ikke har Gangsyn.)	I Tilfælde af Sindssvaghed og Døvstumhed anføres i denne Rubrik, hvorvidt samme er indtraadt før eller efter det fyldte 4de Aar.	Regler for Udfyldningen af Rubrik 9.
					Personernes Livsstilling bør angives efter deres væsentlige Beskæftigelse eller Næringsvei med Udelukkelse af Benævnelser, der kun betegne Beklædelse af Ombudtagne Examina eller andre ydre Egenskaber. Forener Skatteyderen flere Beskæftigelser, der kunne ansees som væsentlige, bør han opføres med dobbelt Livsstilling, idet hans vigtigste Erhvervsskilt sættes først; f. Ex. Gaardbruger og Fiske

«Om Sindssvag? (herunder Vanvittige, Tungsindige, Idioter, Tullinger, Sinker o. desl.)»
 Faksimile fra folketellingskjemaet i 1876.
 (NOS Ny Række. C.No.1., s. 249)

Historisk statistikk i Statistisk sentralbyrå

Norske myndigheter har gitt ut offisielle norske statistikkpublikasjoner siden 1828. Den eldre statistikken er en rikholdig kilde for å øke forståelsen for hvordan samfunnet er og har vært. Tidligere besto SSBs arbeid innenfor historisk statistikk hovedsakelig av å utarbeide lange tidsserier for å vise utviklingen på sentrale samfunnsområder. Disse tidsseriene ble publisert i *Statistiske oversikter* (1914, 1926, 1948, 1958) og *Historisk statistikk* (1968, 1978 og 1994).

Det siste tiåret har arbeidet med historisk statistikk fått en videre betydning, med en større grad av analyse av den historiske statistikken og økt diskusjon omkring hvordan og hvorfor tallene ble innhentet. Statistikkens historie i Norge, folketellingene, jødeforfølgelsene under den annen verdenskrig, forbruksundersøkelser og utviklingen i Norge og Sverige siden unionsoppløsningen er noen av temaene som har vært analysert.

I SSB arbeider vi nå med å gjøre eldre statistikkpublikasjoner mer tilgjengelige via Internett (se egen boks) og å få alle historiske tabeller inn i Statistikkbanken slik at de enkelt kan bearbeides videre av forskere, studenter og andre. Vi vil også fortsette med å utgi temabaserte analysepublikasjoner som tar for seg ulike tema innen den historiske statistikken – først ute vil være helsestatistikken.

